

A mondat és a mondatrészek eredete*

A mondat és a mondatrészek kifejlődése az emberi tudat fogalomalkotó képességének kifejlődésével függ össze. Ez a tudatfolyamat így gondolható el.

Az ember tudatában kifejlődtek egynemű élőlények, élettelen tárgyak alapján az élőlények, élettelen tárgyak fogalmai: *ember, állat, férfi, nő, fiú, leány* — *kő, víz, jég, hó* stb. Ezeknek nyelvi kifejezései: főnevek (substantiva).

Az ember tudatában kifejlődtek ezeken kívül különböző cselekvők, történés-hordozók és ezeknek egynemű cselekvései, történései (pl. *futó egér, futó ló, futó gyermek* stb.) alapján az egynemű cselekvések, történések fogalmai, pl. *fut, áll*. Ily cselekvések, történések nyelvi kifejezései: igék (verba).

Az ember tudatában kifejlődtek különböző tulajdonsághordozók és ezeknek egynemű tulajdonságai alapján (pl. *fehér ló, fehér virág, fehér tej* stb.) az egynemű tulajdonságok fogalmai, pl. *fehér*. Ily tulajdonságfogalmak nyelvi kifejezői: melléknevek (nomina adjectiva).

Az ember ezzel kapcsolatban kezdte egységes tudatélményeit fogalmilag tagolni: tárgyfogalmakra, cselekvés-, történésfogalmakra, tulajdonságfogalmakra és állítmányi viszonyba állítani a cselekvés-, történés-, tulajdonságfogalmakat a tárgyfogalmakkal, mint alanyokkal. Így keletkezett a mondat. Cselekvés-, történés-, tulajdonságfogalmakat nem tudott az ember kezdetben állítmányul szerepeltetni, mert cselekvés-, történés-, tulajdonságfogalmat az ember nem tudott egymagában elgondolni és mert accidenst nem lehetett azonosító állítmányi viszonyba állítani tárgyfogalommal, hanem csak tárgyfogalomná alakítva, főnevesítve.

A finnugor nyelvek történetéből látható, hogy az ősi finnugor ember a cselekvés-, történés-, létfogalmat (nomen agentis, nomen acti) fgr. **-k ~ *-γ*, finn—permi **-p ~ *-β*, fgr. **-j* vagy **-i*, fgr. **-š ~ *-ž*, **-m* képzővel tárgyfogalomná alakítva, főnevesítve állította névszói állítmányi viszonyba az utánuk alanyul vetett személynévmástövekkkel, ezeken kívül személy-, tárgyfogalmakkal, mint alanyokkal.

A vogul és az osztják nyelvből pedig, amely a finnugor mondatszerkezet terén nagyon kezdetleges ősi nyelvállapotot őrzött meg, azt látjuk,

* Ezeket a kérdéseket mások is tárgyalták: RAVILA; Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen: FUF. XXVII, 1—136; PAIS D.; Észrevételek a mondat eredetének, fejlődésének és mivoltának kérdéséhez: MNY. XLVI, 196—210; Uő, Mondatrészek, beszédrészek: Uo., 296—309; PAPP I., Az állítmányi szerkezet őstörténete: Magyar Nyelvjárások III; Uő., A nyelvtan lélektani alapvetése. 1939; BÁRCZI G., Bevezetés a nyelvtudományba. 1953; N. SEBESTYÉN I.; Szamojéd jelzős szerkezetek: NyK. LIX, 46—101.

hogy a vogulban és ritkábban az osztjákban még ma is melléknévi természetű szófajok (melléknév, számnév, melléknévi névmás) jelzett főnév, főnevesítő névmás (vog. *khâr*, osztj. *ut*, *ot* 'valami') nélkül sem állítmányul, sem más mondatrészül nem használhatók. Vö. KERTÉSZ: NyK. XLIII, 384.

A finn-ugor nyelvekben az említett ok miatt az igenévi állítmány eredetibb, mint az igei állítmány. Azonban cselekvésvogalmak és történésvogalmak már az uráli ősnelvben is voltak. Az igenévi állítmányból idővel *verbum finitum* keletkezett azáltal, hogy a *nomen agentis*, *nomen acti* képzőkből *actio* jelek, majd időjelek lettek. A melléknévek végéről elmaradt a főnevesítő elem. Így az igék és melléknévek hangsúlyos állítmányul kezdtek szerepelni, alany jelölésére pedig az igék után vetett személynévmástövek. A mordvinban főnevekhez, melléknévekhez is járulnak alany jelölésére személynévmástövek.

Az uráli ősmondat egyszavú volt. Ilyen egyszavú mondatok ma is vannak. *Hal! Madár! Eger! Dörög! Fagy! Szép!* Ily szavak állítmányi szerepben valóságélményt fejeztek ki: érzelem-jellegű felkiáltó, felszólító, kérdő mondatok voltak. Alanyul némelyek szerint a beszédbeli helyzet keltette képzet (fogalom) szerepelt, tehát nyelvilag egyszavú mondatok voltak (ún. Existentialsätze), de lélektanilag kéttagú mondatok. Fel lehet tenni, hogy az uráli ősmondat e nyelvfejlődési korszakában a kezdetleges tudatfejllettségű ember ily egyszavú mondatok alakjában beszélt. Ily nyelvilag egyszavú, de lélektanilag kéttagú mondatok előfordulnak a nyelvek későbbi korában is. Vö. az egytagú mondatokat. A mondatrészek az állítmány kivételével RAVILA (FUF. XXVII, 108—36) szerint a jelzős viszonyból keletkeztek.

1. A legősibb mondatrész az állítmány, ez már egyszavú mondatban is előfordult. Ily állítmány eredetileg névszói vagy igenévi volt. Ilyenkor a mondat alanyául némelyek szerint a beszédbeli helyzetből adódó képzet (fogalom) szolgált (Existentialsatz). Mások szerint ily mondat alany nélküli: Wieseins-, Wasseinssätze (REGULA, Grundprobleme der Syntax. 1951, 65). A nyelvilag is kifejezésre jutó alany a kétszavú mondatban keletkezett úgy, hogy az egyszavú mondat állítmányául szereplő igenévi állítmány fogalmi tartalmát bővítették tárgyfogalommal és ezt egységes hangsúllyal bevonták az állítmányi funkcióba: *Kala-uimari! Hal-úszó! Lintu-laulava! Madár-éneklő!* Így egy új mondatrész keletkezett: a jelző. Ily jelzőből ezután a l a n y keletkezett, midőn bennható ige szerepelt igenévi állítmányul, s ennek igenévi volta elhomályosult, és *verbum finitum* lett belőle. Ez cselekvést fejezett ki, ehhez agensül, alanyul az előtagbéli tárgyfogalmat kezdték érteni.

2. Két szómondatnak egységes hangsúllyal való együvé ejtéséből is keletkezhetett kétszavú mondat: *Hal! Úszó! — Madár! Repülő!* > *Hal-úszó! Madár-repülő!* Ilyenkor az első mondat a másik mondat jelzőjéül kezdett szerepelni, s ebből a l a n y keletkezett. Minthogy az alany eredetileg jelző volt, ezt pedig a finnugor nyelvekben eredetileg nem egyeztetették a jelzett szóval, azért az alanynak a finnugor nyelvekben nincs nyelvi jele, azaz nyelvi jele: zérus morféma.

Az egyszavú mondatban keletkezett jelző nem maradt meg: alany lett belőle. A szükség új jelzőt teremtett. Jelző nemcsak egyszavú mondatban keletkezett, hanem kétszavú, kéttagú mondatban is, és ez meg is maradt jelzőnek. A kétszavú mondat alanya vagy névszói állítmánya fogalmi

tartalmának tartalmi bővítéséből és az alanyi vagy az állítmányi funkcióban való részesülés alapján is keletkezett jelző: *A zöld fa elszáradt. Atyám szegény koldus.* Vö. KLEMM, TörtMondt. 286.

A kétszavú, kétagú mondat állítmányául szereplő, tárgyfogalom má alakított, igeenevesített cselekvés-, történésfogalomnak tárgyfogalommal való tartalmi, azaz jelzői bővítéséből és az állítmányi funkcióba való bevonásából újabb mondatrész keletkezett, mégpedig ha az igenév tranzitív cselekvést fejezett ki, akkor a tárgy keletkezett, ha pedig az igenév intranszitiv cselekvést fejezett ki, akkor a határozó keletkezett. *Atyám favágó, tűzoltó. Atyám fát vág, tüzet olt. A madár fa ülő.* (A vogul-osztjában ma is előfordulnak ilyen szerepű ragtalan határozók. Vö. KERTÉSZ, Fgr. jelzős szerk. 54.) *A madár fán ül.* Tehát jelzőből nemcsak alany keletkezett, hanem tárgy és határozó is.

Minthogy a tárgy és a határozó eredetileg jelző volt, azért a tárgy és a határozó eredetileg ragtalan volt, ma is van az uráli nyelvekben ragtalan tárgy, szintúgy vannak ragtalan határozók is, csak később kerültek a tárgyhoz és a határozókhöz viszonyragok. Vö. FUF. XXVII, 84.

A finnugor nyelvek legalaposabb ismerői így nyilatkoznak a finnugor nyelvek határozóiról: Chanti: „Die obliquen Kasus (Lativ, Lokativ) erscheinen in den gesungenen Liedern ungewöhnlich selten; ihre Funktion wird meistens durch die Stammform ausgedrückt. Auch Verbindungen von Stammform + lokaler Postposition werden oft einfach durch die Stammform ausgedrückt. In einigen Liedern, die nicht beim Singen aufgezeichnet, sondern vom Sänger selbst aufgeschrieben worden sind, erscheinen Lative, Lokative und postpositionelle Verbindungen, die an den entsprechenden Stellen in anderen gesungenen Liedern fehlen” (STEINIZ, OVD. I, 226). „Ebenso wird manchmal die Kasusendung vor einigen Adverbien (besonders vor den Adverbien des Ortes: *togot* dahin, ... *totta* dort u. s. w.) weggelassen” (PATKANOW—FUCHS, Laut- und Formenlehre der Süd-Ostjasischen Dialekte, 53). „Hier wollen wir noch ... Ausdrücke erwähnen, die auf die Frage wie lange antworten ohne ein Suffix aufzuweisen” (uo. 123; l. még KARA: NyK. XLI, 26, 33, 37 stb. BOUDA: JSFOu. XLVII/2, 17, 27; FOKOS: NyK. LVIII, 71).

Manysi: „In den nach Diktat aufgezeichneten Liedern steht der Nominativ bisweilen an Stelle eines in der Umgangssprache zu erwartenden obliquen Kasus” (KANNISTO—LIIMOLA, Wogulische Volksdichtung I: MSFOu. CI, 481). „Es ist ... zu beachten, dass die Grundformen der Demonstrativpronomina *ti* 'dieser' und *ta* 'jener', besonders wenn sie betont sind, adverbiale Bedeutungen haben können” (LIIMOLA, Zur wogulischen Formenlehre: SUSA. LVIII/3, 43). „Aber auch sonst kann die endungslose Grundform eines Pronomens in der Funktion des Adverbs verwendet werden” (uo. 43).

HUNFALVY említi (Kondai vogul nyelv: NyK. IX, 116): „Az idő-viszony is sokszor rag nélkül van kifejezve, mint: *vistä apüvme i tav čukvä fej* „vevė a' gyermeket és ő anyját éjtszaka”. Vö. még a vogulra: MUNKÁCSI—KÁLMÁN, Manysi népköltési gyűjtemény III/2, 178.

A *permi* nyelvekre vonatkozólag UOTILA ezt írta: „In den perm. (wie auch in anderen fiugr.) Sprachen werden ja einige Grundformen (Nominative) in einigen alten Ausdrücken auch jetzt als Adverbien gebraucht” (Virittjä 1945: 500; vö. még: MUNKÁCSI, Votják Népkölt. Gyűjtemény 219;

FOKOS: NyK. XXXVI, 234). FOKOS figyelembe ajánlja, hogy a permi nyelvekben egy csomó *-i* végű adverbium van, amelyeknek végződése azonos a komi *-i* végű melléknévvel (NyK. LVIII, 74).

BEKE a cseremiszi nyelvre vonatkozólag azt írta: „Érdekesek a verses szövegek, melyekben a határozót gyakran jelzőileg [tehát ragtalanul — K. A.] fejezik ki” (CserNytan. 231). Különösen a névutók vannak így rag nélkül szerkesztve (i. h.).

A finnben is van a tóalagnak határozó értelme. Vö. KETTUNEN: SUST. LXXXVI, 231. Hasonlóképpen a lapp tóalagnak (BERONKA, Lap-pische Kasusstudien I, 225). A magyar ragtalan határozókra vö. KLEMM, TörtMondt. 177; FOKOS: Népünk és Nyelvünk 1937: 199 stb.; SIMONYI, Helyes Magyarság 24—5, 91.

A szamojéd ragtalan határozókra vö. FOKOS: NyK. LVIII, 72. A törökségben is előfordulnak ragtalan határozók. Vö. FOKOS: i. m. 73.

Az altajji ragtalan határozókról RAVILA azt írta: „Besonders wichtig ist, dass der Nominativ im Altaischen ein gewöhnlicher Adverbkasus ist, also die Funktion des Instruktivs ganz wie die des Genitivs hat” (FUF. XXVII, 84).

A viszonyragoknak a mondatrészekben való hiánya (a ragtalanlás) nemcsak az eredeti ragtalanlás maradványa lehet, hanem lehet a viszonyragoknak a nyelvtörténet folyamán történt lekopása is: az ún. Suffixlockerheit is.

Ha egy mondatban két vagy több mondatrészt ugyanaz a rag vagy névutó illet meg, akkor a ragot ma néha csak az utolsó szónál használjuk, a névutót pedig rendszeren csak az utolsó szó után: *Ország-világnak. Két forint hús krajcárba került.*

Régen azonban mindegyik mondatrészhez hozzátették a ragot, névutót: *My vronknac iesos cristusnak* (JókK. 1); *vr Bernard ky vala asisiabely nemesekkezzewl es belczekkezzel yeles.* (uo. 3).

De már a XVI. században megindult a névutók és ragok elhagyásának folyamata, mégpedig oly kifejezéseknél, amelyek állandó kapcsolatot és szorosabb értelmi egységet alkotnak. Ily kifejezéseknél ugyanis a névutó vagy a ragot könnyen lehetett odaérteni a többi taghoz, ezért a ragot, névutót néha csak az utolsó taghoz tették hozzá. Míg azonban a ragok elhagyása ma még csak bizonyos állandó kifejezésekben végleges, addig a névutókat kb. XVII. század óta már általában csak egyszer szokták használni. Hogy a névutókat gyakrabban szokták elhagyni, mint a ragokat, annak oka az, hogy a névutók még nem forradtak össze oly szorosan az illető szóval, mint a névragok, amelyek már illeszkednek, és így a különböző hangrendű szavakhoz (*fűnek — fának*) nehezebb odaérteni ugyanazt a ragot (vö. KLEMM, TörtMondt. 179—180 és ugyanott a megfelelő könyvészetet; továbbá TOMPA, A szavak ismétlődő részeinek elhagyása: Nyr. LXXXI, 297—306).

A finnugor mondatrészek közül kezdetben csak a névszói és az igenévi állítmányon volt többesjel, az alanyon kezdetben nem volt többesjel, mert az alany eredetileg jelzője volt a névszói, igenévi állítmánynak. A casus obliquin sem volt kezdetben többesjel.

A cseremiszi nyelv mutatja, hogy az alanyon kezdetben nem volt többesjel, az alany egyszámiban maradt többesszámú állítmányra vonatkozólag is. A névszó többesjel nélküli alakja szerepel a cseremiszi nyelvben néha még

ma is többes értelmű alanyul, a többesszámú állítmány adja meg a számbelileg közömbös tóalakú alanynak többesszámi értelmét. Pl. *kombo počela čongęštat* 'A lúd egymásután repülgetnek'; *piže taške tuške tőštal koštat* 'A kutya ide-oda ugrálva járnak' (BEKE, CserNytan. 170). STEINITZ az osztjákra nézve megállapítja (OVd. I, 226): „Die Mehrzahl der Flexionsformen der Umgangs-sprache kommt in der poetischen Sprache nur selten oder gar nicht vor.” Ezeket az énekeket még ma is eredeti nyelvi alakjukban éneklük. Ezek az énekek nyelvemlékpótlók, mert ősi nyelvi alakokat őriztek meg.

Jóllehet a finnugor nyelvekben ma már a mordvin kivételével többesszám-jelek használatosak a névragozásban, mégis előfordulnak még többesjel nélküli alakok is többesszámú értelemben. BERONKA (Lappische Kasusstudien II, 225) többször felhívja a figyelmet arra, hogy a lappban még ma is előfordulnak többesszámú esetalakok helyett egyszámúak.

Idővel azután átterjedt kongruencia céljából a finnugor nyelvekben a cseremiszt, zürjént, votjákat, lappot és a magyart kivéve az uráli eredetű *t* többesjel az állítmányról az alanyra a vogulban, az osztjákban, a mordvinban és a finnben. A lappban és a magyarban a *-k* többesjel terjedt át az állítmányról az alanyra. A cseremiszből csak később kerültek kongruencia céljából az alanyra újabb eredetű többesjelek: — *šamətš*, *-βlak*, *-blak*, *-plak*, *-lak*: *kombošamoč počela čongęštat* 'A ludak egymás után repülgetnek'; *škalša-moč pukšumo* 'A tehenek meg vannak etetve' (BEKE, CserNytan. 170). Hasonlóképpen a zürjénben és a votjákban is csak újabb eredetű többesjelek (*-jas*, *-jes* stb. *-jos*, *-os* stb.) kerültek az alanyhoz.

Az egyszámú névszókon használatos viszonyragok a többesszámú névszókon is használatosak. A casus obliquin sem volt eredetileg többesjel, bizonyítja ezt a mordvin (vö. BUDENZ: NyK. XIII, 47). A mordvinban még ma is többesjel nélküli casus obliquusok szerepelnek többesszámi értelemben. Idővel azután a casus obliquibe is belekerült a finnugor nyelvekben a mordvin kivételével a *-t* ősi többesjel: a vogulban — osztjákban (hasonlóképpen a szamojédban). Újabb eredetű többesjelek kerültek a cseremiszbé (*-šamətš*, *-βalü*), a zürjénbe és a votjákba (*-jas*, *-jos*, *-os*), a finnbe és a lappba (*-i*), a magyarba (*-k*).

Vö. BUBRICH, Zur Frage nach der Herkunft der Pluralbildungen in den finnisch-ugrischen Sprachen: ÖEST. XXX. (1938); RAVILA, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen: FUF. XXVII.

A finnben a *-t* és a lappban a *-k* többesjelű alanyeset régibb, mint az *-i* többesjelű casus obliqui, ezek eredetileg többesjel nélküliek voltak. A mordvinban a határozatlan névragozásban ma is *-i* többesjel nélküliek a casus obliquusok, csak a mordvin határozott névragozásban van a casus obliquusokon *-t* többesjel a *-t* többesjelű alanyeseten kívül. A finnben és a lappban idővel kifejlődött a szótó és az esetragok között *-i* többesjel.

Ez a finn, lapp *-i* többesjel WINKLER szerint eredetileg nomen possessi (connectivus) melléknévképző volt (vö. RAVILA: FUF. XXIII, 52; XXVI. Anz. 3; XXVII, 79 kk., vö. f. *karjoi-piha* 'nyájudvar', *lehmi-karja* 'tehen-csorda', NyH. 7 100), miként az *-n* egyszámú genitivusrag is. Minthogy a lappban az egyszámú *-n* genitivusrag van, a többesszámú alakokat ragtalan *-n* genitivusrag, azért a lapp többesszámú *-i* genitivusragos alakokat ragtalan genitivusnak fogták fel, az *-i*-t pedig többesjelnek. Ezt az *-i*-t azután többesjelül átvitték a többesszámú többi lapp casus obliquibe is. Az *-i* többesjel a finn, lapp casus obliquiben nem azonos az uráli *-i* többesjellel, hanem későbbi

eredetű, finn—lapp különnyelvi fejlemény, nem régibb a finn—lapp nyelv-közösségnél. MELICH szerint a magyar *-i* többesjel az *-e*, *-i* birtokos személyragból ráalkalmazással keletkezett (MNY. XIV, 230 kk. és ZSIRAI: Melich-Eml. 492—3).

A finnugor alapnyelvre a következő névragokat szokták felvenni. Az alanyon nincs viszonyrag, a szó pusztá tóalakja szerepel alanyul. A jelzón szintén nincs viszonyrag, a finnt és részben a lappot kivéve, továbbá a mordvint, ebben a melléknévi jelző gyakran számban egyezik jelzett szavával. A melléknévi, számnévi jelző és a jelzett szó egyeztetésének eredetére vö. FOKOS D.: NyK. LVIII, 88. A birtokos jelzón előfordul a finnugor **-n* genitivusrag a finnben, a lappban, a mordvinban, a cseremiszen és a déli lappban, azonban itt többnyire elveszett az *-n* genitivusrag. Ez eredetileg nomen possessi melléknévképző volt. Vö. SZINNYEI, FgrSprw.² 61; LAKÓ GY.: NyK. LI, 219; HAKULINEN szerint (SKRK. I, 86) *-ń* lativusragból keletkezett a genitivusrag.

A tárgy eredetileg ragtalan volt, mert a tárgy eredetileg az igenévi állítmánynak jelzője volt. A mondatbeli összefüggés határozta meg mondatbeli szerepét. A határozatlan tárgy egyes fgr. nyelvekben ma is ragtalan, a tóalakkal azonos. Pl. az osztják főneveken nincs tárgyrag. A határozott tárgy ragja fgr. **-m ~ *-β* az egyesszámban. Egyes fgr. nyelvekben a többesszámú tárgy is ragtalan, a többes tóalakkal azonos (SZINNYEI, FgrSprw.² 59). Az *-m* tárgyrag a birtokos *-m* személyragból keletkezett MÉSZÖLY szerint (NyK. LI, 3; még BEKE: Nyr. 1931: 63).

A zürjén határozott tárgy jele *-s*, a votjáké *-z*, *-s* (SZINNYEI, i. h.; NyH.⁷ 137). Egyes tárgyjelek egyeznek az egyesszámú 1., illetőleg 2., 3. személyű birtokos személyragokkal, ezért úgy szokták ezeket a tárgyjeleket magyarázni, hogy birtokos személyragokból keletkeztek. A tárgyalta tárgyragokat meg lehet magyarázni a birtokos személyragokból, vagy talán inkább ezek személynévmási, illetőleg mutatónévmási előzményének determináló hatásából.

A fgr. birtokosnévmási eredetű *-m* determináló elemen kívül a fgr. *-tä*, *-te* 'ez' mutató névmást is kezdték használni determináló elemül a határozott tárgy jelölésére (SZINNYEI, FgrSprw.² 60; NyH.⁷ 137).

Az osztjákban a főnéven nincs tárgyrag, személynévmásokon az északi osztjákban a megfelelő birtokos személyragos alakok szerepelnek a tárgyviszony jelölésére: *mā* 'én': *mānem* 'engem', *nən* 'te': *nənən* 'téged', *luw* 'ő': *luwəl* 'őt', *muŋ* 'mi': *muŋew* 'minket', *nin* 'ti': *ninan* 'titeket', *lij* 'ők': *lijel* 'öket' (vö. *āp* 'kutya': *āpem* 'kutyám' stb.). A déli osztják nyelvjárásokban a névmási tárgy *-t* accusativus ragos: *man* 'én': *mant* 'engem', *nun* 'te', *nunat* 'téged', *tuv* 'ő': *tuvat* 'őt' (ZSIRAI: MelichEml. 488—491; VÉRTES E.: Az osztják személynévmások. 1943, 26). A magyarban is előfordul a tárgynag birtokos személyraggal való jelölése: *én*: *engem*, *te*: *téged*.

A vogulban a főnévi tárgy *-m* ragos, kivéve az északi és a pelimi nyelvjárásban, itt mindig ragtalan a főnévi tárgy. A vogul személynévmások tárgyesetű birtokos személyragos szóalakok szerepelnek. Az összes vogul nyelvjárásokban egyes névmási alakokon — *m*, **-mi* tárgyrag fordul elő a pelimi és az északi kivételével, ahol a tárgy a névszóknál is mindig ragtalan (FINCZICZKY: NyK. XLVII, 374); Björn Collinder, Der Akkusativ im Wogulischen: NyK. LX, 17 kk.).

A zürjénben *-es*, a votjákban *-ez* egyesszámú 3. személyű birtokos személyrag fordul elő tárgyragul a főneveken.

A permi nyelvekben személynévmasokon az eredeti tárgyrag: fgr. *-m volt, ez eredetileg egyesszámú 1. személyű birtokos személyrag volt. Ennek elvesztés után: votj. -ez, -áz, -iz, zürj. -es egyesszámú harmadik személyű birtokos személyrag került a szó végére determináló jelül, ebből: votj. -e, zürj. -e. Votj. *mone, tone*, zürj. *mene, tene* 'engemet, tégedet' stb. keletkezett. Előfordul a 2. személyű birtokos személyrag is tárgyragul: *dî, tî* stb. (Vö. BUDENZ, Ugrische Sprachstudien II, 38; UOTILA: NyK. L, 475; SyrjChrest. 48).

A cseremiszenben a tárgy ragja gyanánt a fgr. *-m fordul elő főneveken és névmásokon. A többesszámban is előfordul (WICHMANN, TscherTexte 113).

A mordvinban szintén a fgr. *-m (> -n, -í) szerepel tárgyragul főneveken és névmásokon. (LEWY: MSFOu. LXVII, 238 kk.)

A finnben a fgr. *-m > -n szolgál tárgyragul főneveken; névmásokon pedig a -t mutatónévmási eredetű determináló jel: *minut, sinut, hänet; meidät, teidät, heidät; kenet, kenen* (ZSIRAI: MelichEml. 487).

A lappban -m, -b, -v, -y szolgál tárgyragul, a kóla lappban elveszett a tárgyrag, hasonlóképpen a norvég lappban is (egyszótagú szavak kivételével).

A magyarban nincs meg a finnugor *-m tárgyrag, hanem helyette a -t használatos, amely a fgr. *tä ('ez') mutató névmásból származó determináló elem.

BUDENZ (Ugrische Sprachstudien II, 62, 66) és SIMONYI (A magyar nyelv 1905, 439) szerint a -t tárgyrag eredetileg determináló elem volt és előtte a tulajdonképpeni fgr. *-m tárgyrag: *-mt > *-nt > -t. Minthogy hangtani kifogások merültek fel e magyarázat ellen, azért SZINNYEI (NyH.⁷ 137; Fgr-Sprw.² 60) a *fát, kezét*-féle tárgyragos alakokat egyszerűen -m tárgyrag nélküli determinált alakoknak magyarázta.

Más magyarázat is merült fel a -t tárgyrag eredetére. Némelyek szerint a -t tárgyrag azonos a locativusi -t raggal.

Valószínűbb magyarázat szerintem: a tárgy és a határozó eredetileg ragtalan volt, mert jelzői voltak az igenévi állítmánynak. Az igenév ily jelzőjét idővel tárgy nak kezdték érteni, ha az igenévi állítmány átható (transzitiv) cselekvést fejezett ki pl. *Atyám favágó*. Ha pedig az igenévi állítmány bennható (intranszitiv) cselekvést fejezett ki, akkor h a t á r o z ó n a k lehetett érteni az igenév jelzőjét: *Madár fa-ülő* 'fán ül'. Midőn ezután az igenévi állítmányból verbum finitum lett, akkor az ily ragtalan tárgyhoz a determináló fgr. *tä ('ez') mutatónévmást függesztették és erre azután a mondatbeli összefüggésből tárgy, illetőleg határozó szerepet kezdtek ráérteni. Végső elemzésben a -t locativusrag is mutatónévmási eredetű. Szerintem tehát nem a locativus -t raggól keletkezett a -t tárgyrag, hanem mindkettő mutatónévmási eredetű. BEKE (Nyr. LX, 64) szerint a -t tárgyrag második személyű birtokos személyragból keletkezett.

HAKULINEN (SKRK. I, 86) szerint a finn *minut, sinut, hänet* személynévmási egyesszámú tárgyalakok a többesszámú *meidät, teidät, heidät* analógiás hatásából keletkeztek a fgr. alapnyelv kora után.

PATKANOW—FUCHS (Laut- und Formenlehre der südstjakischen Dialekte 80) szerint a déli osztjakban személynévmasokon előforduló -t tárgyrag (*mant, nurat, tuat, tuvat; minat, tinat, sinat; munat, nēnat, tēgat*) talán azonos a finn személynévmasokon előforduló (*minut, sinut, hänet* stb.) -t tárgyraggal és a magyar -t tárgyraggal. OJANSUU (Itämerensuomalaisten kielten pronomini-oppia 116—119) nem azonosítja a finn -t tárgyragot sem

az osztjakkal, sem a magyarral. Ha ősi rokonságot nem lehet is ezek között felvenni, mégis azonos külön nyelvi fejlemények lehetnek ugyanazon mutatónévmási eredetű determináló elemből.

Az egyszerű határozóragok eredetével a fgr. nyelvtudományban különösen RAVILA (Virittájá 1945 : 314—326) foglalkozott, továbbá LAKÓ Gy. (I. OK. 210—223), FOKOS D. (NyK. LVIII, 61—95) és UOTILA (Virittájá 1945: 327—336). Szerintük az egyszerű határozóknak legalább egy része aktualizáló szerepű mutatónévmásokból keletkezett.

A jelző eredetét l. fent a 46. lapon. Jelzőül nemcsak melléknév szerepel, hanem főnév, névmás és számnév is. A jelző rendszeren megelőzi jelzett szavát, néha azonban követi azt, különösen ha erősebben van kiemelve, így pl. a finnben is. A melléknévi, számnévi, névmási jelzőt eredetileg nem egyeztették jelzett szavával viszonyragban és számban, mert oly szoros összetételt alkotnak jelzett szavukkal, hogy nem kerülhetett közbe sem rag, sem jel. A finn-ugor nyelvek legtöbbször megmaradt a jelzőnek ez az eredeti állapota, idővel azonban kezdték egyeztetni számban és ragban a melléknévi és névmási jelzőt jelzett szavával — néhány melléknév kivételével — a finnben és a svéd lappban is bizonyos esetekben. (Vö. NIELSEN, Laerebok i lappisk I, 89, 466). A magyarban a névmási jelzőt kezdték egyeztetni jelzett szavával, így értelmezős szerkezet keletkezett a magyarban: *az házat ~ azt a házat*.

A mordvinban nagyon gyakran egyeztetik csupán számban a melléknévi jelzőt főnévvel: *part tejttert* 'a jó leányok'. Jelző egyeztetés van a tavgi és a jurák szamojédiban is (CASTRÉN, SamGramm. 187; SEBESTYÉN I.: ALH. III, 291—320; UÓ: NyK. LIX, 46—101).

A jelző egyeztetése a finn és a svéd—lapp nyelv külön életében fejlődött ki: az utójelzőn kezdődött, innen terjedt át a jelzett szót megelőző jelzőre (vö. KLEMM, TörtMondt. 218; FOKOS D.: NyK. LVIII, 88).

KLEMM I. ANTAL